

5. Корнилова Т. В. К проблеме полипарадигмальности психологических объяснений (или о роли редукционизма и пристрастия в методологии психологии) // Психологический журнал.— 2006.— № 5.— С. 92–99.
6. Мазилев В. А. Методологические проблемы психологии в начале XXI века // Психологический журнал.— 2006.— № 1.— С. 23–34.
7. Маланов С. В. Методологические и теоретические основы психологии.— М.: МПСИ. НПО «МОДЭК», 2005.— 336 с.
8. Петренко В. Ф. Что есть истина? или наш ответ лорду Чемберлену // Психология. Журнал Высшей школы экономики.— 2005.— Т. 2.— № 1.— С. 93–101.
9. Смирнов С. Д. Методологический плюрализм и предмет психологии // Вопросы психологии.— 2005.— № 4.— С. 3–8.
10. Шилков Ю. М. К методологии психологического познания // Психология. Журнал Высшей школы экономики.— 2005.— Т. 2.— № 1.— С. 119–123.
11. Юревич А. В. Системный кризис психологии // Вопросы психологии.— 1999.— № 2.— С. 3–11.
12. Юревич А. В. Типология психологических фактов // Вопросы психологии.— 2006.— № 5.— С. 3–13.

Ключевые слова: кризис в психологии, методология психологической науки, предмет психологии, психологический факт.

Key words: crisis in psychology, methodology of psychological science, object of psychology, psychological fact.

УДК 159.98

О. Д. Питлюк-Смеречинська,
кандидат психологічних наук

ПСИХОКОРЕКЦІЯ ОСОБИСТІСНИХ ДИСПОЗИЦІЙ ВІДХИЛЬНОЇ ПОВЕДІНКИ ЗАСОБАМИ ПСИХОТРЕНІНГУ

В статье рассмотрены особенности личностных изменений и их коррекция при отклоняющемся поведении. Предложена психологическая коррекционная программа, направленная на преодоление дезадаптации в условиях пенитенциарного стресса.

The article reviews the researches of identity changes characteristics during imprisonment and offers psychological correction exercises aimed at overcoming disadaptation under penitentiary stress.

«Спіткнувшись раз, людина починає котитися по похилій. Так відбувається із більшістю засуджених, і найціннішим подарунком є звільнення з колонії», із листа колоністки Антоніни Бібікової [2].

Наразі особливо актуальною стає проблема ефективності такого виду покарання, як позбавлення волі. Адже ізоляція від суспільства та перебування в специфічних умовах режиму виправної колонії (ВК), в оточенні осіб, які характеризуються асоціальною поведінкою, по-різному впливають на особистість. Чи завжди позбавлення волі сприяє виправленню особистості злочинця? Яка основна мета ВК? Виправлення, перевиховання чи покарання? Саме на ці та низку інших запитань дослідники шукають відповідь, пропонуючи свої версії — розв'язки.

Ефективність діяльності ВК визначається результатами досягнення мети, яка покладається на ці установи, що реалізують призначене судом покарання. Проблема мети покарання належить до найбільш складних і гостродискусійних, оскільки від її теоретичного вирішення залежить оцінка практичної ефективності застосування і виконання покарання.

Нині покарання розглядається як складне поняття, в якому представлені елементи кари, примусу, а також, в обов'язковому порядку, переконання і перевиховання. Покарання не має на меті завдання фізичних страждань чи приниження людської гідності. Найважливішою його метою є виправлення і перевиховання засуджених.

Своєю чергою, виправлення і перевиховання також не трактуються однозначно. Перевиховання розглядається як процес, спрямований на досягнення мети покарання. А виправлення, з погляду Н. А. Стучкова, покликане змінити в позитивний бік структуру, зміст установок і ціннісних орієнтацій особистості засудженого [7].

Попри строкатість трактування цих понять головна мета покарання від цього не змінює своєї сутності. Адже виправлення і перевиховання — це дві сторони єдиного процесу, спрямованого на те, щоб особа, яка відбуває покарання, стала соціально адаптованою в суспільстві, а також особистістю, яка дотримується закону та норм моралі.

Підвищення ефективності роботи ВК — це один із головних чинників у боротьбі зі злочинністю. Рівень успішності цієї установи залежить від можливостей урахування індивідуальних і групових особливостей різних категорій засуджених.

Злочини відрізняються не лише за об'єктивними ознаками, а й за особистісними чинниками. Відтак потрібно диференціювати виправний вплив відповідно до різних ситуацій і мотивів скоєння злочину.

Умови позбавлення волі по-різному впливають на особистісний розвиток правопорушника. Довготривале перебування в середовищі

злочинного оточення людей, специфіка спілкування з «досвідченими» злочинцями призводять до неминучої перебудови структури свідомості новоприбулого в бік корпоративної свідомості злочинного середовища, в якому правові цінності не посідають належного їм місця. У процесі перебування у ВК у новоприбулого відбувається переосмислення суб'єктивного смислу багатьох об'єктів. Досить часто процес «змістопобудови» стає неадекватним реальному контексту життєдіяльності. Спільне утримання в одній виправно-трудоцій колонії злочинців з різним ступенем деформації свідомості та різними настановами призводить, зазвичай, не до виправлення, що покладається за мету покарання, а навпаки, до збільшення криміналізації, що в кінцевому підсумку може стимулювати вчинення нових злочинів після звільнення з ВК [3].

У процесі психолого-педагогічної роботи із засудженими завдання полягає у зміні спрямованості особистості — з тим, щоб зробити систему її моральних правових та ідейних переконань відповідною до існуючих у суспільстві норм і цінностей.

Утім, попри зміст вищеописаних принципів та властивостей особистості засуджених, застосування суворих мір покарання до правопорушників, зусиллями і виключно засобами силових структур не вдається зупинити стрімке зростання злочинності. Особливо багато коїться сьогодні насильницьких, агресивних злочинів. Така тенденція спостерігається і в місцях позбавлення волі, де значну частину порушень режиму утримання становлять агресивні вчинки засуджених. Агресивна поведінка ув'язнених виступає своєрідним індикатором ефективності роботи всієї системи правоохоронних органів і, зокрема, виправно-трудоцій колоній, оскільки здійснення агресивних вчинків свідчить про певну дефектність «Я-концепції», а отже, вказує на несприятливий прогноз щодо перевиховання та ресоціалізації засудженого.

Як свідчать приклади Німеччини, США, Фінляндії, позбавлення волі, найвища і найсуворіша міра покарання, у більшості держав, не підтверджує тезу, що зі зростанням жорстокості покарання рівень злочинності знижується. Як справедливо зауважував Вайц Зейкер: найбільш грубим втручанням є втручання у свободу людини [6]. Це твердження можна віднести і до міри покарання у вигляді позбавлення волі. Таке покарання є не лише суворим, а й надто дорогим, причому його дія позитивна лише в обмежених випадках, найчастіше вона завершується негативними наслідками. Ізоляція від суспільства тягне за собою складний і суперечливий процес ресоціалізації після звільнення, що не завжди вирішується

на користь особи, яка відбувала покарання. Обмежуючи кримінальні можливості ув'язненого, залишається лише часткове попередження здійснення ним нових злочинів, отже таке обмеження не завжди має позитивний результат. Навпроти, умови позбавлення волі провокують здійснення низки правопорушень (насильницьких злочинів, хуліганства, злочинів сексуального характеру), ставлять під загрозу здоров'я засуджених, а також сприяють об'єднанню небезпечних злочинців, обміну правопорушним негативним досвідом і навичками. Реальне співвідношення позитивного ефекту покарання у вигляді позбавлення волі з його зворотними побічними впливами, імовірноше за все, схиляються не на користь першого [6]. Причини ж цього радше полягають у недостатній ефективності роботи ВК.

Нами проведено дослідження особливостей змістово-процесуальних характеристик особистісних змін в умовах позбавлення волі.

Отримані в результаті дослідження дані підтвердили думку про те, що людина за «ґратами» — одна з найбільш екстремальних та кризових життєвих ситуацій, яку можливо пережити. Адже перебування в місцях позбавлення волі пов'язано із суворо регламентованим порядком перебігу покарання, наявністю у засудженого спеціального правового статусу. Зрозуміло, що перебування цих людей у таких жорстоких умовах виправдано їхньою антисоціальною поведінкою, суспільною небезпекою, яку вони несуть оточенню. Для зниження криміногенної активності в суспільстві держава змушена вдаватися до такої міри покарання. Проте головною метою поміщення злочинців у спеціальні установи та ізоляції їх від суспільства, як уже зазначалося, є перевиховання та залучення їх до соціально-законних умов існування. Засуджений повинен відчувати, що навіть за «ґратами» він залишається членом суспільства і, як усі громадяни, користується правами і має певні обов'язки.

Результати наших та низки інших досліджень [3; 4; 5 та ін.] свідчать про те, що поміщення злочинця в умови ізоляції від суспільства сприяють виникненню і прояву пенітенціарного стресу, який виявляється у вигляді дезадаптації, деформації окремих особистісних утворень. Явище дезадаптації створює бар'єр у сприйнятті суспільно-відповідних норм і цінностей, протистоїть виправно-виховному впливові колонії, а інколи призводить і до суїцидних випадків. За результатами сучасних досліджень, у місцях позбавлення волі накладають на себе руки приблизно до 70 осіб. Це дуже високий показник, якщо порівнювати його з іншими країнами

світу [1]. Наявність суїцидної поведінки серед засуджених в умовах виправних колоній досить суттєво і негативно позначається на морально-психологічному кліматі в пенітенціарних установах і, зокрема, на процесі ресоціалізації засуджених.

Для вирішення завдань з оптимізації виховного впливу пенітенціарних установ, підвищення успішності реалізації їх основної мети, актуальним стає завдання пошуку засобів, які б активізували процеси психологічної адаптації засуджених до умов позбавлення волі і давали змогу долати негативні явища особистісних змін, що в тому разі виникають.

Відомо, що одним із таких ефективних засобів, який допомагає скоригувати певні відхилення особистісної сфери, у тому числі здатність до адаптації, до різних умов, є психологічна корекція. Різноманітність її видів, багатогранність теоретичних підходів, широкий спектр методик сприяють ефективному вирішенню багатьох психологічних проблем людини, яка позбавлена на певний час волі. У сучасній психології вже відомі приклади впровадження таких корекційних і профілактичних заходів в умовах позбавлення волі [7; 3; 5; 4].

На основі аналізу літературних даних та проведеного дослідження було дібрано низку корекційних вправ, що виявилися найбільш ефективними під час роботи із засудженими для подолання стану дезадаптацій в умовах позбавлення волі та оптимізації їхньої особистісної сфери.

Здійснювана нами психологічна корекція негативних особистісних утворень засуджених ґрунтувалася на інтегративному підході, комплексному застосуванні гуманістично орієнтованих методик і включала корекцію рівня агресій, мотиваційної сфери, навичок у спілкуванні, вироблення адекватної самооцінки, психологічної стійкості засудженого до впливу негативних індивідуально-особистісних і середовищних чинників.

Критеріями ефективності психокорекційної роботи вважалися такі ознаки: бажання засудженого усвідомити свої проблеми і ресурси; формування позитивного самоствавлення; відкритість взаємодії з оточуючим середовищем; готовність до змін; здатність самостійно приймати життєво важливі рішення; прийняття на себе відповідальності; орієнтацію на вільний вибір і на майбутнє тощо [8].

Психокорекційна робота реалізувалася упродовж шести занять. Заняття проходили у спеціально відведеному приміщенні. В умовах виправної колонії збір групи відбувався організовано, у присутності охоронця, тому основним завданням психокорекційного тренінгу

було зняття напруги і налаштування учасників групи на доброзичливі стосунки. Для цього нами було підбрано спеціальні вправи, які впливали на емоційний стан у групі і її налаштованість на роботу. Ці вправи сприяли створенню доброзичливих відносин, давали змогу перейти до змістової частини роботи. На цьому етапі ми намагалися встановити контакт взаємодії, відкритості, довіри один до одного.

Висновки щодо ефективності корекційного впливу робилися на підставі порівняльного аналізу результатів контрольної та експериментальної груп та на основі спостережень експериментатора і повторного тестування.

У результаті здійснених заходів корекції найбільших змін зазнала мотиваційно-ціннісна сфера, прояви різних рівнів агресії, почуття вини та певні зміни у складі особистісних утворень.

Аналіз відмінностей між контрольною та експериментальною групами показав, що суттєві зміни відбулися у вираженні мотивації схвалення, що свідчить про усвідомленість досліджуваними асоціального характеру скоєних злочинних дій.

Отримані відмінності виявилися статистично значущими. Психокорекційна програма позитивно вплинула на формування мотивації схвалення досліджуваних, що свідчить про прийняття ними тих соціальних норм, які існують у суспільстві. У переважних випадках одержані показники досягли показника норми. Оскільки програма спрямовувалась на формування навиків життєздійснення в умовах суспільства, спілкування з оточенням, розуміння своєї соціальної ролі, підвищення самооцінки, це і сприяло формуванню мотивації схвалення.

Певні зміни спостерігалися також і у структурі ціннісних орієнтацій. Значущі зміни відбулися за такими термінальними цінностями, як «упевненість у собі», «свобода», «щасливе сімейне життя», «суспільне визнання», «продуктивне життя», «друзі», тобто за тими цінностями, які потрібні в процесі ресоціалізації. Менш значимими виявилися зміни таких цінностей, як «розваги», «розвиток», «щастя інших». Низькі ранги цих цінностей, можливо, пов'язані безпосередньо з умовами перебування у ВК. Жорсткий режим, обмеженість у поведінці і діяльності засуджених, суворі правила поведінки приглушують значущість вищевказаних цінностей.

Щодо інструментальних цінностей, то тут також були встановлені суттєві зміни. Зокрема, зросла значущість таких цінностей, як «смівливість у відстоюванні своєї думки», «самоконтроль»,

«чуйність», «незалежність», «тверда воля», «широта поглядів», «терпимість», «освіченість». Спільний вплив означених цінностей на формування світогляду і поведінки засуджених утримує їх після звільнення від повторного рецидиву, а також сприятиме вільному вибору своєї поведінки, а значить, дасть можливість відмовитися від асоціальних форм поведінки.

Отже, узагальнюючи результати змін, що відбулися в системі мотиваційно-ціннісних утворень, можна зробити висновок: досліджувані експериментальної групи виявилися більш адаптованими до умов перебування в колонії та до подальшого життя в суспільстві, аніж досліджувані контрольної групи. Вони більшою мірою усвідомлюють себе особистостями, які здатні змінити себе в позитивний бік, розуміють можливість власного впливу на життя. У них є бажання після виходу із колонії розпочати нове життя в суспільстві, згідно з нормами і правилами, які в ньому діють.

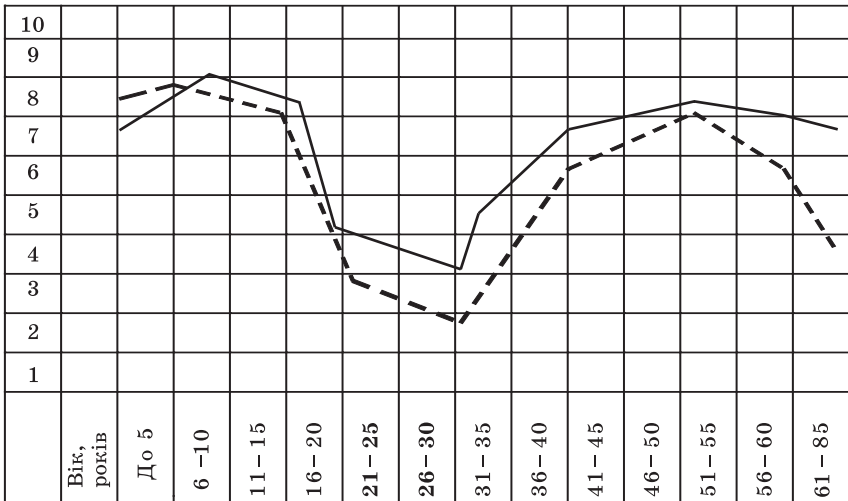
У структурі особистісних утворень осіб, що брали участь у тренінгу, відбулися також певні зміни. Констатуємо зменшення загально-го рівня вираженості агресії, тобто засуджені більш усвідомлено сприймають оточуючий світ. Значно меншими стали показники рівнів фізичної агресії, роздратування, вербальної агресії, що сприяє формуванню позитивних особистісних змін.

На постекспериментальному етапі засуджені відверто розповідали про свої життєві невдачі і намагалися самостійно виробити стратегію для подолання негативних емоційних реакцій. Досвід, якого вони набули в процесі виконання корекційної програми, оцінювався ними як корисний. «Мені ніколи в житті не було так страшно, як сьогодні, здається, що я зняв маску, яку довго мене змушувало носити життя і скоєне мною зло, тепер я зможу жити без неї», — це слова Дениса К. якому 21 рік; він перебуває у колонії три роки (засуджений за злочини у сфері обігу наркотичних засобів; до звільнення йому залишилося 6 місяців). Під час проведення констатуючого експерименту у нього було виявлено високий рівень фізичної агресії, роздратування, образи та досить виразне відчуття вини. Через це він став дуже замкнутим у собі, тримався осторонь від колективу засуджених, виявляв острах і навіть небажання залишати колонію після звільнення. Дениса дуже лякало життя, що очікує його на волі.

У результаті корекційного впливу певних змін зазнала картина життя та оцінка перспектив засуджених (див. рис.).

Зокрема, по-іншому (більш оптимістично) сприймається ними теперішній час і подальша життєва перспектива. Засуджені по-іншому

оцінили період перебування в колонії. Якщо раніше цей період вважався чітко вираженою «кризовою ситуацією», то після корекції засуджені, як правило, оцінювали його низькими балами, але дещо вищими, ніж на етапі констатації.

Насиченість важливими подіями життєвого шляху на різних етапах позбавлення волі

Умовні позначення:

————— — графік життя в експериментальній групі

- - - - - — графік життя в контрольній групі

Як підсумок зазначимо, що в результаті реалізації корекційної програми встановлено два напрями її впливу: перший пов'язаний із застосуванням індивідуалізованих заходів, спрямованих на посилення регулятивних функцій психіки, розвитком емоційного самоконтролю і самоуправління; другий — нормативно-мотиваційна корекція, що спрямована на корекцію індивідуально-особистісної системи, норм і поведінки особистості.

ЛІТЕРАТУРА

1. Демичева А. В. Проблемы девиантного поведения молодежи в условиях трансформации современного украинского общества. — Днепропетровск, 1998. — 183 с.
2. Збірка листів колишніх вихованців дитячих колоній МВС УРСР. — К., 1958. — 88 с.

3. Кирюшкин М. В. Механизм функционирования уголовного наказания // Правоведение. — СПб., 2001. — № 1. — С. 144–157.
4. Кури Х. Имеет ли наказание привентивный эффект // Правоведение. — СПб., 2001. — № 3. — С. 143–156.
5. Лунев В. В. Мотивация преступного поведения // АН СССР Институт государства и права. — М.: Наука, 1991. — 383 с.
6. Максимова Н. Ю., Толстоухова С. Соціально-психологічний аспект профілактики адиктивної поведінки підлітків та молоді. — К., 2000. — 200 с.
7. Ратинов А. Р., Ефремова Г. Х. Правовая психология и преступное поведение. — Красноярск, 1988. — 253 с.
8. Хрящева Н. Ю. Психодиагностика в тренинге. — СПб.: Речь, 2002. — 250 с.

Ключевые слова: агрессивное поведение, изоляция, кризисная жизненная ситуация, психологическая коррекция, пенитенциарный стресс, мотивация, ценностные ориентации.

Key words: aggressive behaviour, isolation, life crisis situation, psychological correction, penitentiary stress, motivation, system of values.

УДК 159.9.371

О. С. Тарновська
кандидат психологічних наук

ДЕВІАНТНА ПОВЕДІНКА ПІДЛІТКІВ З АКЦЕНТУЙОВАНИМИ ХАРАКТЕРАМИ

В статтє углубленно рассмотрена взаимосвязь акцентуаций характера и девиантного поведения подростков.

The article presents deep analysis of interconnection between accentuated personalities and juvenile deviant behaviour.

Акцентуація особистості — це надмірна вираженість як окремих рис характеру, так і їх сполучень, які є крайніми варіантами норми, що межують із психопатіями. За умовами акцентуації характеру особистоста властива вразливість, але стосовно певних психотравмуючих впливів. «Місце найменшого опору» окремого типу характеру реагує на психогенні ситуації, решта характеристик зберігає свою стійкість.

Виділяють різні ступені вираженості акцентуації, на підставі чого можна говорити про явні та приховані акцентуації характеру, які, своєю чергою, можуть переходити одна в одну. На це впливає багато чинників, у тому числі соціальне оточення підлітка, особливості